LUTHERSCHEN OP CURAÇAO

DOOR

B. DE GAAY FORTMAN

Ds. S. van Dissel, die van 1855 tot 1865 predikant is geweest bij de Vereenigde protestantsche gemeente van Curaçao, heeft verdienstelijk werk gedaan door de Kerkelijke archivalia ter plaatse te onderzoeken en zijn studies, daaraan ontleend, aan de drukpers toe te vertrouwen. Het Kerkhistorisch archief II, 1859, bevat de geschiedenis van „De hervormde, thans Vereenigde protestantsche gemeente van Curaçao”, terwijl *Eenige bijzonderheden betreffende de voormalige evangelisch-luthersche gemeente op Curaçao* een afzonderlijke uitgave is, in 1865 bij A. W. Sijthoff te Leiden verschenen. J. H. J. Hamelberg heeft in *De Nederlanders op de West-Indische eilanden* (1901) daaraan, wat de Luthersche gemeente betreft, maar heel weinig toegevoegd uit de door hem op het Rijksarchief geraadpleegde bronnen (blz. 205). Er is echter een andere schrijver, die, gezien de beperkte omvang van zijn boekje, juist over dit onderwerp nogal uitvoerig is. J. H. Hering wijdt in zijn *Beschrijving van het eiland Curaçao en de daar onder hoorende eilanden, Bon-aire-Oroba en Klein Curaçao* (Amsterdam, 1789) niet minder dan tien van de negentig bladzijden aan bijzonderheden omtrent de Luthersche gemeente. Het is, naar ik meen, op goede gronden verondersteld door P. A. Euwens O.P., dat Hering nimmer op Curaçao is geweest, en in menig opzicht kan hij dan ook niet voor een betrouwbaren gids gehouden worden. Van Dissel tast met name Herings gezag aan met betrekking tot sommige van diens mededeelingen over de Luthersche gemeente.

Dank zij de medewerking van den archivaris der Evangelisch Luthersche gemeente te Amsterdam en een gunstige beschikking der kerkelijke autoriteiten ben ik in de gelegenheid geweest de daar aanwezige archivalia, op Curaçao betrekking hebbende, te raadplegen. Zij stellen mij in de gelegenheid Van Dissel aan te vullen en eenige punten op te helderen, die dezen schrijver

duister bleven. Ik kreeg ook een beteren indruk van Hering.

Men moet ook niet vergeten, dat Hering, in 1731 geboren (Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek VIII, 754), tijdgenoot was van de gebeurtenissen, die hij beschrijft; Van Dissel zelf doet wel mededeelingen omtrent herinneringen, die na zeventig en tachtig jaren op Curaçao voortleefden (blz. 46, 47, 51).

Omdat het oudste archiefstuk in Curaçao is een verzoekschrift aan de bewindhebbers der West-Indische compagnie om „vrijheid van godsdienst en religie-oefening”, waarop een 27 Mei 1755 gedagteekend antwoord ontvangen werd, meent Van Dissel, dat niet waar kan zijn wat Hering verhaalt, dat er reeds aan het einde der zeventiende eeuw een predikant was op Curaçao, die voor de Lutherse ingezetenen in een houten loods preekte. De wettigheid der zending van dezen predikant is niet gebleken, zegt Hering. Naderhand van „wangevoelens” beschuldigd, zou hij naar Amsterdam vertrokken en op de reis overleden zijn. Ruim veertig jaar bleef de gemeente herderloos, ofschoon er nu en dan wel pogingen werden gedaan om een geregelde godsdienst-oefening te verkrijgen. Er werden verzoekschriften gericht aan het Amsterdamsch consistorie of door gemachtigden daarmee overleg gepleegd, om van die zijde raad en ondersteuning te ontvangen. Eerst in 1743 deed het consistorie een voorstel, dat hierop neerkwam: brengt op Curaçao een fonds van f 40.000.— bijeen, dan zullen wij de beroeping van een predikant bevorderen. Daarna duurde het nog twaalf jaar, vóór verdere stappen konden worden gedaan.

Tot zoover Hering, wiens mededeelingen bevestiging schijnen te vinden in een mededeeling, die ds. H. W. Eldermans, zonder te zeggen waaraan hij die ontleent, doet in het *Gedenkbok Nederland-Curaçao 1634-1934*, blz. 193: „In de 17de eeuw is er al eens een Lutherse predikant op Curaçao werkzaam geweest, die evenwel wegens kettersche gevoelens in 1685 is heengegaan.” Omtrent hetgeen in de eerste helft der 18de eeuw, vóór 1755, voor de Lutherschen op Curaçao gedaan is, bevat het archief der Evangelisch Lutherse gemeente van Amsterdam eenige gegevens. Zeker is reeds in het begin der 18de eeuw door Lutherschen op Curaçao verbinding gezocht met het Amsterdamsche Consistorie. En uit een brief, 23 Maart 1744 door het consistorie te Amsterdam naar Berbice gezonden, blijkt, dat in het vorige jaar een verzoek om steun van de Lutherschen op Curaçao vooralsnog is afgewezen.

Het genoemde archief bevat behalve de aantekeningen in de notulen omtrent Curaçao alleen een map met 17 stukken, tusschen 1717 en 1859 gedagteekend.

Het eerste stuk, gericht aan „d'Heeren diacens & ouderlingen, toegedaen d'onveranderde Augsburgse geloofsbelijdenisse" te Amsterdam, is gedagteekend uit Curaçao 8 Januari 1717. De ondertekenaars zijn Daniel Hoffman, die in Duitsche letters schrijft, en Jacob Stridbeck.

Zij deelen mee, dat zij al veel jaren op het eiland gewoond hebben, en alles in het werk gesteld hebben om een predikant van hun geloofsbelijdenis te krijgen, en dat zij dien ook zouden kunnen onderhouden, maar Roomschen en Joden laten zich blijkbaar meer aan hun godsdienst gelegen liggen, dan Luther-schen aan den hunnen. Dit is slechts een inleiding tot hetgeen volgt, n.l. de mededeeling, dat op 19 Augustus 1716 is overleden Anna Andries, weduwe van Jan Robijn, die een legaat van 500 stukken van achten heeft vermaakt „aan de Luyterse Kerck off derselver armen". Als uitvoerders van dezen uitersten wil vragen de briefschrijvers nu, hoe zij dat geld moeten over-maken, en dan volgt „sullende sulx niet eerder geschieden, be-vooren antwoordt mitsgaders een predikant van U.E. sullen verwagten".

In verband met het voorafgaande zou het van beteekenis kun-nen zijn te weten, of dit legaat aan de Luthersche Kerk te Am-sterdam is vermaakt, en anders waarom het aan die gemeente toekwam, maar ik heb het testament in het Oud-archief van Curaçao en onderhoorige eilanden Bonaire en Aruba niet aange-troffen.

Het antwoord der Amsterdamsche heeren is slechts ten deele af te leiden uit den volgende brief.

3 September 1717 antwoorden dezelfde Curaçaosche heeren, dat zij vanwege de gevaren van zeeroovers en orkanen nog wat zullen wachten met de zending, die over twee of drie maanden zal volgen met „de Beurs van Amsterdam", kapitein Jan Berland „in contanten offte goede sifianten [suffisante?] Bodemarij". Op de zaak van den predikant zullen zij terugkomen.

2 April 1718 beklagen zij zich erover op dezen brief niets ge-hoord te hebben, en ook niet op de overzending van twee bodemerij-brieven. Voorts schrijven zij, dat zij voor het verkrijgen van een predikant niet zooveel moeite bij de gouverneurs en de Compagnie kunnen doen, maar meer verwacht hadden van de liefde der geadresseerden voor hun geloofsgenooten. Intusschen zijn er kort

geleden verschillende „principaalste” van de gemeente overleden, zoodat er afgewacht moet worden.

Eerst in 1755 krijgt de zaak voortgang. Van Dissel deelt het verzoekschrift mee, dat een achttal personen, der Augsburgsche belijdenis toegedaan, tot de Bewindhebbers der West-Indische Compagnie gericht hebben om vrijheid van godsdienstoefening te verkrijgen, en het daarop ontvangen gunstige antwoord.

Wie deze acht personen waren, leert het archief der Amsterdamsche Luthersche gemeente, met welke de uitvoering der plannen verder is voorbereid. Het waren: Albert Urdaal, Pietter Kier, Christian Kraagh, Gebhard Lupke, Pieter Redoch, Thomas Pietersz. Beek, Juriaan de Pool ¹⁾ en Christiaan Telting.

Bij brief van 25 April 1755 geven zij de noodige inlichtingen „Aan Haar Eerwaarde de Heeren Predikanten, ouderlingen en Diakens, van de Lutherse gemeente, uytmaakende het consistorium der stadt Amsterdam”. Als hun gemachtigden daar ter stede zullen optreden Jacob van der Vliet, Rijnier Spithoff, Caspar Telting en Caspar Wenkebach. Van Dissel deelt mee, dat twee dezer zich verontschuldigd hebben.

Het traktement van den predikant wordt gesteld op 700 pesos van achten à 48 stuivers onder borgstelling van de „gecommitteerdens uyt het corps der gemeente”. De Amsterdamsche gemachtigden zouden den predikant beroepen en het Luthersche consistorium wordt verzocht den beroepene in te zegenen. Gewenscht wordt een ongetrouwd persoon tusschen 20 en 30 jaar, „van beproefde capaciteit en principaal van een goede en duidelijke uytpraak, alzoo het wel konde gebeuren, dat hij door Leeraren van andere gesindheeden meer dan eens gehoord en op de proef worden gesteld.”

Tenslotte stelde men zich voor de kerkelijke ordonnantie van Amsterdam naar de plaatselijke omstandigheden van Curaçao te wijzigen.

Van Dissel zegt, dat er een inteeckenlijst is rondgegaan; hij vermoedt, dat er veel gegeven is, omdat het toen een rijke tijd op Curaçao zou zijn geweest; echter zijn de desbetreffende stukken daar verbrand.

Het is daarom aardig, dat een afschrift van deze lijst in het Luthersche archief te Amsterdam bewaard is. Daaruit blijkt, dat

¹⁾ Geboren te Koningsbergen volgens de Genealogie in het vijfde jaarlijksch verslag van het Geschied-, taal-, land- en volkenkundig genootschap te Willemstad. Curaçao, blz. 22.

het de bedoeling is geweest, dat de gemeenteleden zich zouden verbinden tot een gezamenlijk bedrag van 1000 pesos jaarlijks voor het predikantstraktement. Werd voor meer ingeschreven, dan zouden de bedragen naar verhouding verminderen. Er is ingeteekend voor 1248 pesos ¹⁾. Velen, zoo wordt gezegd, hebben niet willen intekenen, in de meening, dat er niets van komen zou. Een naamlijst van Curaçaosche ingezetenen is altijd belangrijk; deze voegt aan de bekende namen weer eenige toe en volge daarom hier:

J. A. Bouman Ps.	30	Christ. Freed ^k . Maak	10
Maarten Hempel	30	Maarten Wendel	5
Paulus Snijder Hansen	30	Nicolaas de Moor	30
Pieter Kier	10	Marten Tornquist	5
Hend ^k . Smit	15	Christoffel Arenhol	10
Gebhard Lupke Ps.	40	Jan Hend ^k . Huysleeven	5
Jurrian de Pool	20	Dirk Wijn	10
Dirk van der Meer	30	Christian Bleek	6
Jan van der Linden	30	Mattheus Gruys	5
Hendrik Teeppen	50	Lourens Bras	10
Albert Urdaal Ps.	35	Hend ^k . Stoetenberg	5
Pieter Swaan	20	Coenraad Lange	20
Corn ^s . H ^{sen} . Heyn	10	Jan Godfried Posner	5
Christian Telting	25	Anthon Gerlacus Meyer	10
Carel Doerfell	30	Gotlieb Clemens	5
Johan D. Vetter	10	Wermer	5
Roelof Meyboom ²⁾	30	Jan Wit	5
Jan Ihnen Eenebeek	25	Carl. Cleman	5
Hendrik Cassing	20	C. Wennerich	5
Fred ^k . Christian Goebel	10	Johan Taegschner	5
Frans Hendrik Recao	10	Christiaan Bossen	10
Brugman	10	Pieter Blaasen	5
Jan Paul George	15	Dirk Maningh	4
Jan Hend ^k . Brugman	25	Johan Gotlieb Boomgard	5
Hend ^k . Ladich & Comp ⁿ .	20	Christoffel Apitsz	10
Mattheus Westman	15	Andries Bierkman	20

¹⁾ Het is niet waar, wat Van Dissel beweert, dat Hering deze intekening op 9000 pesos zou stellen. Dát bedrag noemt Hering als opbrengst eener inzameling voor kerkbouw, toen de predikant al eenigen tijd op Curaçao was.

²⁾ Over zijn testamentaire beschikking ten voordeele van de Luther-sche gemeente, Van Dissel, blz. 36 e.v.

Maarten de Pool	15	Dirk Boeys Brakstoom	12
E. Graaf	5	Frederik Herman	10
Thomas Pieterse Beek	25	Harmanus Spilkert	5
Lourens Hartingh	10	Andries Florijn	10
Jan Hend ^k Schuman	10	Jan Droogkop	10
Frederik de Wit	10	Jurrian Boom	6
Jan Hend ^k . Eyborg	10	Anna Catriena de Jong	6
Hendrik Scholten	5	Anna Christiena Everts	5
Claas Hennings	2	Eva Rosiena Conradie	2
Mattheus Lourensz	5	Jacob Boom	15
Pieter Pietersen Sweed	4	Jurrian Boom iunior	8
Jochem Christian Holst	5	Jan Martijn Rijnshansz	5
Jurgen Nymassen	5	Maria Dorcas	20
Weed. ^{we} van wijlen Claes		Elisabet Jacoba Hans	8
Erasmus	25	David Bineman	5
Pieter Redoch	20	Andries Boothman	10
Pierre Brugman	10	Lourens Bruyn	10
Daniel Boom	16	Juran Kieperse	17
Gothelff Israël Hoyer	6	Cornelis Holm	10
Jan Koster	10	Jan Germer	5
Carl Lodewijk Kalkreuter	10	Christoffel Theod ^s . Salbag	10
Johannes Fahrenbag	6	J. P. Rudeloff	5
Cornelis Willemsen	10		

Hering wijt het aan bezwaren, die het Amsterdamsch consistorie maakte, dat de zaak nog twee jaar sleepende bleef, en dankt het aan de doortastendheid der gemachtigden, Telting en Wenkebach, dat eindelijk desondanks ds. J. G. Muller van Leeuwarden, door hen beroepen krachtens hun volmacht, uitging. Uit het Luthersche archief blijkt niet wie de schuld draagt van dit langzame opschieten.

Ds. Muller was bij zijn benoeming 25 jaar oud. Ook geeft het archief geen opheldering over zijn inzegening van wege het consistorie.

Het eerstvolgende stuk in het Luthersche archief is een brief van den Curaçaoschen kerkeraad (Michael Fleischer, Ludolph Johan Iden, N. Reuvenhagen, Johan Caspar Hueck, Roelof Meijboom en Jan Hendrik Jutting) van 6 September 1780 aan „t Eerwaarde Consistorium van de Luthersche Gemeente te Amsterdam”.

Ds. Muller was in 1778 gestorven en met medewerking van de gemachtigden (Cr. Telting & Soon, Dd. Wendorp & Soon, en I. R. Reêrshemius) en het consistorie was ds. G. H. Pfeiffer uit-

gekomen. Deze brief nu bevat niet anders dan een dankbetuiging voor deze medewerking.

De vreugde over ds. Pfeiffers komst is kort van duur geweest. Van Dissel deelt mee, dat hij, van onrechtzinnigheid beschuldigd, zijn ambt neerlegde. De brief, die de kerkeraad (Fleischer, Meijboom en Jutting als boven, en verder August Leberegt Muller, Jan Hendrik Meijer en Adriaan Adriaansz) 18 April 1783 naar Amsterdam schreef, geeft niet veel nieuw licht. Na eenige preeken gehouden te hebben, zoo wordt gezegd, kwam ds Pfeiffer voor den dag met verscheidene dwalingen, „die Regtdraads tegen de waare Luthersche Leere en Augsburgsche confessie etc. aanliepen”. Daarover in het vriendelijke een en ander maal aangesproken synde, ging onsen Eerw. nogtans zijnen gang, en toonde in alles, dat Hij meer de stellingen van Socinus als Luther toegedaan was, eyndelijk siende Zijn Eerw. dat hij geenen bijval kreeg, maar dat men hem veel eerder van het teegendeel sogte te overtuigen, bedankte Zijn Eerw. de Gemeente en vertrok van hier”.

Gevraagd wordt verder om de gebruikelijke medewerking bij de uitzending van een nieuwen predikant.

Ds. Van Dissel heeft zich zeer bezorgd gemaakt over het lot van ds. Pfeiffer. Daarentrent kan het volgende worden meegedeeld. Mr. J. Loosjes noemt hem in zijn bekende *Naamlijst* als predikant te Beverwijk in 1782, hetgeen bevestigd wordt door gegevens in het archief van het Consistorie. Drie jaren was hij daar, toen hij op een vergadering van het Consistorie verscheen, „versoevende aan hem in tijdt en wijlen te gedenken om alhier eens te mogen prediken”. De kerkeraad vindt dan, dat hij een testimonium moet inleveren van de gemeente op Curaçao. Blijkbaar heeft ds. Pfeiffer daartoe ook moeite gedaan. Er is n.l. een ongedagteekende brief van den Curaçaoschen Kerkeraad (Ds. Quitman, Fleischer, Muller en J. Teubner, L. Gerding, C. G. F. Serx [?]) met de potloodaanteekening 1785, waaruit blijkt, dat ds. Pfeiffer zich tot hem gewend heeft met de mededeeling, dat hij weer tot leeraar eener gemeente zou kunnen worden aangesteld, als hij een goed getuigenis omtrent zijn leer en leven van Curaçao zou kunnen overleggen. Hierover nu schrijft de genoemde kerkeraad naar Amsterdam: Gedrag en leven van ds. Pfeiffer onder ons waren „geduurig . . . onberispelijk . . . , gelijk het een oprecht christen betaamt.” Over de leer moeten de Amsterdamsche heeren zelf maar oordeelen naar de „leerrede en bijlaag”, hun destijds opgezonden. Met dit laatste is tevens opgehelderd, waar de preek gebleven is, die, naar men ds. Van Dissel vertelde, heimelijk uit

ds. Pfeiffers rokzak zou genomen zijn, toen hij van den preekstoel kwam. Het is jammer, dat die preek hiermee niet te recht is, want in 't Amsterdamsche archief is zij niet.

Ook blijkt uit den brief van 1785 nog, dat ds. Pfeiffer heeft verklaard van gevoelens veranderd te zijn. Zooals Loosjes opgeeft, bleef hij tot zijn dood in 1710 predikant te Beverwijk.

Opvolger van ds. Pfeiffer is geweest ds. F. H. Quitman, reeds terloops genoemd. Uit diens tijd zijn vijf brieven aanwezig, onder welke die van „1785”. Vermeldenswaard is uit een brief van 14 April 1783, waarin hij zijn aankomst bericht, de mededeeling, dat de gemeente besloten heeft het nieuwe gezangboek in te voeren.

De laatste brief is van 29 Jul 1791 en loopt over de in Amsterdam opgetreden moeilijkheden die tot scheuring en het optreden der Hersteld Lutherse gemeente heeft geleid. Ds. Quitman, die deze brief alleen heeft onderteekend, namens zijn kerkeraad, schrijft:

Eerwaardige Heeren,

Zeër geliefde Medebroeders in Christus!

UEerw: gevierde Letteren van den 18 Mey hebben wy by de aankomst van Capt. Ault [?] wel ontfangen en niet zonder weezentlijke Aandoening daaruit gezien, dat de Geest van Tweedragt zo veel veld in UEerw: Gemeente gewonnen en dezelve met een daadelijke Scheuring wordt bedreigt. Het Gerucht had dit onaangename Nieuws reeds op dit Yland verspreidt; maar de Brief of het Boekje waarvan UEerw: gewaagen is ons tot dusverre niet ter Hand gesteld.

Wij verfoeyen alle Partijzucht als geheel strijdig met den Geest van den kristelijken Godsdienst, die niets als vrede ademt, en gelooven op goede Gronden dat de braave en waardige Leeraars der Amsterdamsche Gemeente daaraan onschuldig zijn, dat dezelve veel meer aan eenen verkeerden ijver voor den Godsdienst, die uit Onkunde wordt gebooren is toe te schrijven.

UEerw: kunnen verzeekerd zijn, dat wij nooit aan zoortgelijke schandelijke en naadeelige Twisten, die gemeenlijk Dingen betreffen, die niet tot het Weezentlijke van den Godsdienst behooren, zullen Deel neemen; maar zo veel als in ons vermoogen is, den gezeegenden vreden bij onze Gemeente zullen trachten te bewaaren en denzelven bij anderen te herstellen medewerken en UEerw. altoos, gelijk voorheen in [een?] zuivere Hoogachting en Genegenheid zullen toedraagen. — Wij beveelen UEerw. Perzoonen en Gemeente in de gunstige Bescherming des Allerhoogsten en ons in UEerw. aanhoudende Vriendschap.....

Om geheimzinnige redenen is ds. Quitman in 1795 vertrokken tot groot leedwezen van kerkeraad en gemeente. Hij ging naar Noord-Amerika en overleed in 1831.

Een vijftal latere brieven in het Luthersche archief te Amsterdam is van weinig belang.

16 Augustus 1797 berichten de gemachtigden te Amsterdam (Jan Hendrik Jutting en Jan Hendrik Telting) de beroeping van ds. Jacob Muller I.Azn., die zelf 8 Januari 1798 uit St. Thomas zijn overtocht meedeelt.

6 Juli 1842 zendt C. Daal, bouw- en schrijnwerkersmeester op Curaçao, „de jongste Curaçaosche courant”.

A. I. K. Meyer roept 30 November 1842 den steun in van den Lutherschen Kerkeraad te Amsterdam voor den bouw van een weeshuis en opvoedingsgesticht voor de Hervormde en Luthersche jeugd op Curaçao, en ten slotte is er een brief van ds. Van Dissel, van 28 Februari 1859 over de zaak, die hij bespreekt op blz. 37 van zijn boekje.

Amsterdam, 19 Juli 1941.

Naschrift. Nadat het bovenstaande ter perse gezonden was, vestigde de heer W. R. Menkman mijn aandacht op het opstel van P. A. Euwens O.P. „Godsdienstige toestand van Curaçao in de eerste eeuw (1634–1742) van het Hollandsch bestuur” in het *Historisch tijdschrift* 1930, blz. 317 e.v. en 1931, blz. 103 e.v. Vooreerst vind ik daar terug de opmerking, dat J. H. Hering wel Lutheraan zal geweest zijn, en de veronderstelling, door mij ook reeds gemaakt, dat hij het archief van het Amsterdamsche consistorie der Evangelisch Luthersche gemeente heeft geraadpleegd. Euwens haalt verder uit de *Encycloplaedie van Nederlandsch West-Indië* (blz. 289) aan een brief van ds. N. Verkuyt, van 1679 tot 1713 gereformeerd predikant op Curaçao, aan heeren X van Februari 1685 over de komst van een Lutherschen predikant, waardoor twisten waren ontstaan „tusschen die van de Gereformeerde religie en de Luytersche gemeente”. De vergadering van Tienen droegen daarop den directeur van Curaçao op dezen predikant, die „buyten kennisse van dese vergaderinge sonder eenigh character nae Curaçao vertrocken is”, aan te zeggen, dat hij het eiland moest verlaten. Pater Euwens heeft ook een nieuwe bron „Relatio itineris” van pater Schabel S.J., een Latijnsch handschrift in het archief der missie. Daarin is sprake van een Luthersch predikant, die vóór 1699 wegens ergernis en overspel gedwongen werd van dit eiland in ballingschap te gaan, en van zijn opvolger, die er in het genoemde jaar was, een afvaligen Roomsche, Lutheraan en zelfs predikant geworden, die er een herberg op na hield.

K 2597